

her. Det gælder bla. tegningen af Nr. Højrup kirke, hvor et vindue i kirkens nederste venstre hjørne i manuskriptet kan konstateres at være endelsen af ordet »passelig«, der er skrevet ind over billedet. Også på gengivelsen af Hesselager kirke er der tekst, mens bl.a. Nørre Broby og Vigerslev er blevet »renset«. I manuskriptet er køret på Klinte kirke forsynet med tag, hvilket mangler i den nye udgave og hos Idum – til gengæld har den nye udgave arvet flere skraveringer i skibets tag fra Idums gengivelse, end der findes i tegningen i manuskriptet. På billedet af Agedrup kirke findes en plamage, der kunne give anledning til tolkninger, men som i manuskriptet viser sig at være en plet. Flere steder tegnede Jacob Madsen kirkernes fritstående klokketårne eller han forsynede teksten med to tegninger af kirken. Det findes hos Idum og i den nye udgave ved f.eks. Ringe og Vantinge kirker, mens Krarup kirkes klokketårn og de supplerende afbildninger af Svindinge og Marslev kirker er udeladt.

Som nævnt er udgivelsen af visitatsbogen kærkommen, ikke mindst fordi de to foregående udgaver begge længe har været udsolgt. Yderligere er der tale om en udgivelse, der – trods kritikpunkterne – med sine gode registre, bedre latinske oversættelser, indførende afsnit, gengivelse af bogens oprindelige rækkefølge m.m. fremtræder som en udmærket afløser for Idums udgave. Blot er det lidt ærgerligt, at lejligheden ikke er benyttet til en mere selvstændig udgave af tekst og billeder.

Jesper Thomassen

Jens Holmgaard (udg.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1650*. (Rigsarkivet, 1995), 535 s., 375 kr.

Forhenværende landsarkivar Jens Holmgaard har på få år bragt udgivelsen af *Kancelliets Brevbøger* langt frem. Fra

1987 til 1995 har han fået udgivet fem bind omhandlende årene 1646-1650. Det nu foreliggende bind for 1650 følger de samme retningslinjer, som han har lagt i de foregående bind. Kopibøgerne (registre og tegnelser) fra 1650 fylder 50% mere end dem fra 1649. Men med visse retningslinjer – bl.a. forkortelser, udeladelse af standardformuleringer m.m. – har han taget højde for centraladministrationens øgede sagsmængde og dermed sikret, at udgiverarbejdet omfangsmæssigt ikke ville sprænge alle rammer.

Som øvrige bind rummer også bindet for 1650 en sand guldgrube af oplysninger om en mængde samfundsmæssige forhold. Indholdet af kopibøgerne fra 1650 er ikke mindst præget af statsfinansielle problemer, herunder den store statsgæld. I 1650 blev rigsrådet bedt om at medvirke ved udlæg af krongods for at reducere gælden – et exceptionelt skridt. Samtidig skulle statens udgifter begrænses, og en række breve omhandler netop kontrol med udgifterne til hofholdningen. Året før havde man foretaget omfattende afskedigelser blandt flådens mandskab, og når der udstedes forbud mod »sammenrotning« af båds-mænd, skyldes uroen netop manglende betaling af afskedigede søfolk.

Andre offentligt ansatte var mere heldige; kancellisekretærene fik således gennemført lønforhøjelser. 1650 var præget af andre former for uro; der påtales ulovlige bondemøder, idet de forudsatte lensmandens accept. Og da der i 1650 indførtes en accise på øl og vin for købstadsborgere, lagde det grunden til uro blandt borgerne, der måtte kaldes til orden.

Uro blandt bønderne og nødvendigheden af i vidt omfang at skåne dem for betaling af landgilde skyldtes ikke mindst misvækst. Principielt vigtigt blev de adelige lensmænd bedt om at bære en del af tabet ved reduceret genant, ligesom de adelige lensmænd i en periode på

tre år skulle afstå fra en tredjedel af lensindtægterne. Frivillige bidrag fra adelen krævede solidaritet blandt standens medlemmer, der blev bedt om at bruge deres frihed rigtigt, dvs. at afstå fra den i denne nødssituation. Det var også i 1650, der blev drøftet en ordning om regeringens førelse i tilfælde af kongens død og tronfølgerens mindreårighed. At der her blev lagt vægt på en dansk opdragelse, svarer for så vidt til kravene under Christian 4.s mindreårighed; men som det var tilfældet med kravene om dansk hofpersonel under håndfæstningsforhandlingerne i 1648, må det bl.a. tilskrives betydningen af embedsindtægter under stigende offentlige byrder.

Brevbøgerne fra 1650 vidner på mange måder om adelsvældens voksende problemer: at kongen ikke kunne leve af sit eget, at statsgælden kun lod sig nedbringe gennem udlæg af det krongods, kongen skulle leve af, og at adelen – i teorien midlertidigt – måtte afstå fra nogle af standens privilegier. Brevbøgerne fra 1650 er interessant læsning og vil uden tvivl blive benyttet intensivt.

Brevbøgerne fra 1650 er samtidig Jens Holmgaards sidste bind. Som de øvrige bind rummer også dette et uundværligt sted-, person- og sagregister; men det rummer også en samlet ordforklaringsliste for årene 1646-1650, udarbejdet af arkivar Ole Degn. Denne har nu overtaget videreførelsen af udgiverarbejdet, og Ole Degn har allerede færdiggjort brevbøgerne fra 1651. Udgivelsen af brevbøgerne begyndte i 1885; men med den dynamiske indsats af Jens Holmgaard og Ole Degn er der kommet skub i udgiverarbejdet.

Leon Jespersen

Ole Bernt Henriksen: *Af Guds nåde. Christian den femte og hans regering.* (Odense Universitetsforlag, 1996). 247 s., 255 kr.

Som bekendt er Ole Bernt Henriksen ikke historiker af profession, men han har dog kastet sin kærlighed på de oldenborgske konger; hans bog prætenderer ikke på nogen måde at være videnskab mit *Fussnoten und Anhang* og må følgelig vurderes i overensstemmelse dermed: Den er djævelsk velskrevet, så meget, at mangan historiker burde blive grøn af misundelse, og den er snarest et fornemt essay. Men det betyder ikke, at den savner en tese. Bernt Henriksen har gjort sig til kammerat med den hidtil noget oversete – og efter hans mening: undervurderede – majestæt; med urette. Han var ikke blot en krudtkarl; men han var tilmed flittig – og som sin farfar – jovial, en datidens Gyldenspjæt med sans for bordets glæder, men scenevant også på de bonede gulve, lige indtil kræfterne ebbede ud, efter forfatterens mening på grund af strabadser og fejler-næring.

Bogen er triangulært komponeret. Christian V konfronteres med sin fader, den lærde og tavse mand, med sin livsglade og allesteds nærværende farfar og med det oligarkiske adelsvælde, efter 1660 den meritokratiske enevælde. Det skæmmer fremstillingen, at adelsvældet får etiketten 'feudal' – marxistisk vragods – ligesom forfatteren nok undervurderer enevældens autokratiske præg. Men kontrasten er dog vel en messe værd. Bortset fra kammerat Christian nyder især Jens og Niels Juel, Balthasar von Jessen og Ole Rømer forfatterens bevågenhed. På spindesiden lovpriser den stiltfærdige Charlotte Amalie, medens moderen kort og godt – og med fuld ret – får epitetet 'havgasse'. Også Griffenfeld kunne nok have gjort sig fortjent til at blive gået lidt nærmere efter i sømmene; og i hvert fald finder anmelderen ham aldeles ikke smuk; Abraham Wuchters' portræt ligner mest af alt en karikatur.

Kilde- og litteraturgrundlaget tæller i